A nemesérc-bányászathoz kötődő privilégiumok az Árpád- és Anjou-korban*

WEISZ BOGLÁRKA

Az Árpád-kort a bányászattörténet szemszögéből két korszakra oszthatjuk. Az első időszak a tatárjárásig tartott, amikor a bányák még a király tulajdonában voltak, és a bányából befolyó jövedelem is a királyt illette meg. A tatárjárás követően változásra került sor, melyet a bányászbetelepülés következményének tekintünk. Az egyes bányakerületek között vándorló bányászok meghonosították bányászati szokásaikat, hagyományaikat és szokásjogukat.[1] A cseh és német területekről érkező bányászok magukkal hozták a bányászati szabadság (*Bergbaufreiheit*) fogalmát, ismeretét. E szabadság elsősorban az ércek utáni szabad kutatásban nyilvánult meg, amiért cserébe a bányászok a bányászati jogot biztosító személynek, a regálé-birtokosnak bizonyos szolgáltatásokkal, juttatásokkal tartoztak.[2] A Magyar Királyság területén e változás egyrészt az *urbura* megjelenésében,[3] másrészt a bányászattal foglalkozó népele-

---

* A tanulmány eredetileg megjelent: *Történelmi Szemle* 50. (2008.) 141-161.

[1] Vö. K. Blaschke – G. Heilfurth: Bergbau. In: *Lexikon des Mittelalters.* Bd. 1. München, 1980. 1949–1950.

[2] R. Willecke: Bergrecht. In: *Lexikon des Mittelalters.* I. i. m. 1957–1959.

[3] A királyi jövedelmekben történő változáshoz l. Weisz Boglárka: A nemesércbányákból származó királyi jövedelmek az Árpád-korban. In: *Középkortörténeti tanulmányok 5. Az V. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2007. június 7–8.) előadásai.* Szerk. Révész Éva, Halmágyi Miklós. Szeged, 2007. 247–259.

mek kiváltságolásában nyilvánult meg közvetlenül, amely folyamat elvezet a 14. században a bányavárosok megjelenéséhez.[4]

I. Károly uralkodása alatt már találunk arra utalást, hogy a bányavárosok egységes, vagy legalábbis a bányászat tekintetében hasonló kiváltságokkal rendelkeztek. Amikor 1337. március 12-én I. Károly király engedélyezte Kozma fia Lukács, Leusták fia Detre és Iván fia Miklósnak,[5] valamint kistapolcsányi Gyula fia Gergelynek[6] hogy Dobrocsna, Bohó és Nevidzén nevű birtokaik határain belül és a Nyitra megyei Divék-völgyben arany, ezüst, valamint más ércek és fémek után kutassanak, bányákat nyissanak, lehetőséget adott arra is, hogy ott városokat alapítsanak, melyeket más bányavárosok szabadságához hasonlóan (*iuxta libertatem aliarum civitatum montanarum*) irányíthatnak.[7] 1349. március 31-én I. Lajos Idabánya – más bányák szokása szerint (*iuxta consuetudinem aliarum montanarum nostrarum in regno nostro existencium*) – határainak kijelölését rendelte el, melyen belül az erdőket és más haszonvételeket átengedte, ahogy más királyi bányáknál szokás (*prout in aliis montanis nostris est consuetum*).[8] I. Lajos 1357.

---

[4] A középkori bányavárosok, bányatelepek felsorolását l. Paulinyi Oszkár: Bányagazdálkodás Magyarországon a fejlett feudalizmus időszakában. In: Paulinyi Oszkár: *Gazdag föld – szegény ország. Tanulmányok a magyarországi bányaművelés múltjából.* Szerk. Buza János, Draskóczy István. (Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek 3.) Bp. 2005. 343.

[5] Vö. Engel Pál: *Középkori magyar genealógia.* In: DVD Könyvtár IV. *Családtörténet, heraldika, honismeret.* (Divék nem Bossányi ág, 1. tábla).

[6] Vö. Engel P.: *Genealógia* i. m. (Tapolcsányi [Kistapolcsányi]).

[7] Wenzel Gusztáv: *Magyarország bányászatának kritikai története.* Budapest, 1880. 318–319. Az oklevél, melynek eredetije lappang, megjelent 1307. évi datálással is (Botka Tivadar: *Bars vármegye hajdan és most I.* Pest 1868. 8–9., s ennek nyomán *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I–II.* Ad edendum praeparavit Vincent Sedlák. Bratislavae, 1980–1987. I. 467. sz.), a helyes dátumra l. *Anjou-kori oklevéltár I–XXVII.* Szerk. Almási Tibor, Blazovich László, Géczi Lajos, Kristó Gyula, Piti Ferenc, Sebők Ferenc, Tóth Ildikó. Bp.–Szeged 1990–2007. (A továbbiakban: *Anjou-oklt.*) II. 65.

[8] *Výsady miest a mestečiek na Slovensku I. 1238–1350.* Ed. Ľubomir Juck. Bratislava 1984. (továbbiakban: VMMS I.) 163–164.

november 28-án engedte meg a zalatnai polgároknak, *hospes*eknek és bányászoknak, hogy ugyanazon szabadságokkal bírjanak, mint a királyság többi bányái (*qua cetera montana in regno nostro existentia gaudent et fruuntur*).[9] Az asszonypatakaik szabadon választhattak bírót és esküdteket, akik a közöttük felmerülő ügyekben ítélkezhetnek más városokhoz és bányákhoz hasonlóan (*ad instar... aliarum civitatum, et montanarum nostrarum*).[10]

Arra, hogy ezek, a fentiekben idézett oklevelekben csak általánosságban említett, kiváltságok mit jelentettek valójában a bányavárosok polgárai számára, I. Károly 1325. június 14-én kelt oklevele világít rá. Az uralkodó ebben Aranyosbánya városának megadta azokat a szabadságokat, amellyel más királyi aranybányák mesterei avagy művelői bírnak (*libertatibus, quibus aliarum aurifodinarum suarum magistri seu operarii utuntur*). Az oklevél a kiváltságokat részletezi is: (1.) *census*ként a bánya hasznának nyolcadát kötelesek fizetni a királynak; (2.) nem ítélkezhet felettük sem a nádor, sem az erdélyi vajda, sem megyésispánok (*comites parochiales*), sem más bíró, csak a király vagy az országbíró; (3.) a király a bánya körül másfél mérföldnyi (*ad quantitatem unius et dimidiae rastae*) földet a többi királyi aranybánya szokásának megfelelően (*consuetudine ceterarum aurifodinarum*) átenged a számukra.[11] Azaz: I. Károly az *urbura* fizetését, a bánya egy meghatározott környékének átengedését – ami elsősorban a bányászathoz szükséges fakitermelés miatt volt fontos –, végül a bíráskodási kiváltságot tekintette azoknak a jogoknak és kötelezettségeknek, amelyek egy bányaváros számára nélkülözhetetlenek. A továbbiakban, sorra véve az egyes bányák, bányavárosok privilégiumait, azt vizsgáljuk, hogy I. Károly 1325. évi oklevelében felsorolt ki-

---

[9] Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 36 543.

[10] 1376: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI.* Studio et opera Georgii Fejér. Budae 1829–1844. (a továbbiakban: CD) IX/5. 97–98.

[11] *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I. (1191–1342).* Bearb. von Franz Zimmermann, Carl Werner. Hermannstadt, 1892. (a továbbiakban: UGDS I.) 396., vö. *Anjou-oklt. IX.* 251. sz.

váltságok hogyan jelentkeznek – jelentkeznek-e egyáltalán – azokban, illetve milyen más bányászathoz kötődő szabadságokat figyelhetünk meg bennük.

Az utóbb bányavárosként ismert települések közül elsőként Selmecbánya juthatott kiváltságokhoz a 13. század második felében. A selmeciek privilégiumukat IV. Béla nevéhez kötötték, akinek oklevele azonban nem maradt fenn. Ismerünk ugyan egy IV. Béla nevével (*In Namen Gotts Amen Vier Bela Von Gotts genodn tzu Hungern Dalmatzn Croatzn (etc.) Kunig Chundign allen vnd yetzlichem dy diesen khegenwortigen prieff anzehen horen ader lezen*)[12] ellátott német nyelvű privilégium-töredéket a selmeci város- és bányajog elejéről, ez azonban szinte szó szerint megegyezik az iglaui város- és bányajogban fennmaradt, I. Vencel cseh király és fia, Přemysl morva őrgróf oklevelével. Az iglaui város- és bányajognak két latin (melyek közül az egyiket [A] a 13. század közepére, a másikat [B] a 13. század második felére datálja a szakirodalom)[13] és több német nyelvű változata ismert.[14] A selmeciek német nyelvű privilégium-töredéke az iglaui város- és bányajogban szereplő kiváltságlevél latin B változata fordításának tekinthető. Erre utal az, hogy a selmeciek oklevelében is szerepel az a paragrafus, mely csak az iglaui latin B változatban jelenik meg.[15] A latin B vál-

---

[12] *Das Stadt- und Bergrecht von Banská Štiavnica/Schemnitz. Untersuchungen zum Frühneuhochdeutschen in der Slowakei.* Ed. Ilpo Tapani Piirainen. Oulu, 1986. 31.

[13] Adolf Zycha: *Das böhmische Bergrecht des Mittelalters auf Grundlage des Bergrechts von Iglau I–II.* Berlin, 1900. II. V.

[14] Vö. Johann Adolf Tomaschek: *Deutsches Recht in Oesterreich im dreizehnten Jahrhundert: auf Grundlage des Stadtrechtes von Iglau.* Wien 1859. 303–324.; Zycha, A.: *Das böhmische Bergrecht* i. m. I. 46–78.

[15] Insuper volumus et mandamus districtius obseruari, quod si aliquis ciuium committens homicidium uel alium excessum enorme quemcumque, nec camerarius noster nec prouincialis nec aliquis officialium nostrorum nec iudex ciuitatis seu iurati in bonis suis tam mobilibus quam immobilibus aliquam exerceat uiolenciam, quamuis reus profugus factus fuerit, sed uxor sua cum heredibus rebus suis pacifice perfruantur. (Incipiunt statuta ciuilia ciuium Iglauie a uiris prudentibus

tozat fordítása nem volt egyedülálló, mivel ismerünk más, 1504. évi évszámmal jelölt kéziratban fennmaradt fordítást is,[16] e fordítás és a selmeciek oklevele közötti hasonlóság azonban nem a szövegvariáns ismeretéből, hanem a fordításból adódik.

Bár IV. Béla Selmecbánya számára biztosított privilégiuma nem maradt fenn, annak létezésében nem kételkedhetünk, sőt, a más városok privilégiumaiban fellelhető utalások alapján egyes rendelkezéseit rekonstruálni is lehet.[17] Mivel a fennmaradt privilégiumtöredék nem köthető IV. Bélához, a benne foglalt adatokat sem lehet felhasználni következtetések levonására. Így hiába utalt arra az oklevél, hogy az uralkodó nem csak a selmeci bányászok, hanem minden magyarországi bányász részére állította ki a kiváltságlevelet (*So wel wir vnsern getrewen perglewtn vnser Statt Schebnitz vnd andrn vnsern perglewtn Inn vnsrnn Land tzu Hungern*),[18] ez a megjegyzés nem bizonyíthatja számunkra, hogy a bányavárosok közül elsőként Selmec kapta meg privilégiumát, illetőleg, hogy ezek voltak azok a kiváltságok, melyek megillettek minden magyar bányászt.[19]

---

inuenta et regalibus priuilegiis confirmata. Amen) – Tomaschek, J. A.: *Deutsches Recht* i. m. 200.

[16] Codex Palatinus Germanicus 461. – A szöveget l. http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg461/0241 (letöltve: 2008. ápr. 23.; a továbbiakban: CPG), vö. Zycha, A.: *Das böhmische Bergrecht* i. m. II. XVII–XVIII.

[17] Vö. Csukovits Enikő: Bűn és büntetés a középkori városi gyakorlatban. A selmecbányai 14–15. századi városkönyv bűnesetei. In: *Bártfától Pozsonyig. Városok a 13–17. században.* Szerk. Csukovits Enikő, Lengyel Tünde. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 35.) Bp. 2005. 202–203.

[18] Piirainen, I. T.: *Das Stadt- und Bergrecht von Banská Štiavnica* i. m. 31.; „quod nos regia auctoritate nostra et libera uoluntate dilectis ciuibus nostris in Iglauia et montanis ubique in regno nostro constitutis" – Tomaschek, J. A.: *Deutsches Recht* i. m. 194.; „vonn unserenn kuniglichenn gewalde vnnd auch von vnsern freyen willenn vnserenn getreŭenn purgernn von der ygla vnnd percleŭte wo sy yn vnserenn lande wonent sint" — CPG 461.

[19] Wenzel G.: *Magyarország bányászatának* i. m. 34–35.

Richard Marsina és Ľubomir Juck IV. Béla privilégiumlevelét 1238. évinek, vagy az előtt keletkezettnek tekintette, mivel létrejöttét a korponai és a zólyomi *hospes*ek kiváltságlevelével kötötték össze.[20] Véleményünk szerint a kiváltságlevél kiadása nem e két település kiváltságával hozható szorosabb kapcsolatba, hanem a bányászatban bekövetkező változással. Az ércek utáni szabad kutatás, a szabad bányászat biztosítása lehetett a privilégium kiadásának elsődleges oka, miként a selmecbányaiak kiváltságára elsőként 1255-ben utaló Besztercebánya esetében is.[21] Ennek megfelelően a kiváltságlevél kiadását a tatárjárás utáni időszakra helyezzük, azaz 1243 és 1255 között keletkezettnek tekintjük.[22] Ennek látszólag ellene mond, hogy Selmecbánya plébánosát, Gerardust – aki esztergomi kanonok is volt – már 1240-ben említik.[23] A következő ismert plébános, az 1253-tól szereplő Rajnald (*Raynaldo plebano ecclesie de Bana*) szintén szoros kapcsolatban állt az esztergomi érsekséggel.[24] Vélhetően vele találkozunk 1275-ben is, amikor a városi tanács az általuk épített Szent Miklós kápolnát, melyet Renold plébános (*magistro Renaldo plebano de eadem civitate*) a felszentelés jogán a Boldogságos Szűz plébániatemplomhoz kapcsolt, átadták a domonkosoknak.[25] Ezt 1275-ben IV. László is megerősítette, s okleveléből többet is megtudunk Renold személyéről.

---

[20] *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I–II. Ad edendum praeparavit Richard Marsina.* Bratislavae 1971–1987. (a továbbiakban: CDES) II. 24.; VMMS I. 35.

[21] Vö. CDES II. 341.

[22] Ezt az elgondolást támogatja *Bél Mátyás* azon feljegyzése is, mely szerint a tatárok elpusztították S*elmecbányát*, l. *Bányavárosok a legkegyelmesebb királyok uralkodása alatt. Selmecbánya Bél Mátyás leírásában.* Központi Bányászati Múzeum 4. Sopron, 2006. 37–38.

[23] 1240: Gerardum plebanum de Banya ... concanonicus et procuratores vestros – Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta, collecta ac serie chronologica disposita ab Augustino Theiner I–II. Romae 1859–1860. (a továbbiakban: VMHH) 174. (Gerardus az esztergomi érsek követeként jár IX. Gergely pápánál.)

[24] Vö. VMHH I. 225., uo. 226.

[25] CD V/2. 308–309.

Ezek szerint Renold (*magister Renaldus, praepositus Sancti Thomae montis et plebanus de Wana*) az esztergomi Szent Tamás prépostság prépostja volt.[26] A selmeci plébános és az esztergomi érsekség, illetve az esztergomi Szent Tamás prépostság egyértelmű kapcsolata azonban csak arra utalhat, hogy a selmeciek ekkor még nem rendelkeztek szabad plébánosválasztási joggal,[27] privilégiumok kiadási idejét illetően azonban nem nyújt segítséget. A városi tanács 1275. évi oklevele is csak közvetve adhat eligazítást, amikor megjegyzi, hogy az általuk épített (*nostro iure aedificationis*) Szent Miklós kápolna kegyúri jogát csak V. István biztosította a selmecieknek (*ex donatione bonae memoriae domini Stephani regis iure patronatus*).[28] Selmecbánya falunagya elsőként 1266-ban jelenik meg az oklevelekben (*Arnoldo villico … de Bana*),[29] a bíró és az esküdtek pedig első pecsétes oklevelüket 1275-ben adták ki.[30]

A 13. század második felében bányászati engedélyt kaptak a besztercebányai *hospes*ek 1255-ben, a lipcseiek (Liptó m.) 1263-ban, majd 1270-ben, a szepesi szászok 1271-ben, valamint – egy

---

[26] *Monumenta ecclesiae Strigoniensis I–III.* Collegit et edidit Ferdinandus Knauz, Ludovicus Crescens Dedek. Strigonii 1874–1924., IV. Ad edendum praeparaverunt Gabriel Dreska, Geysa Érszegi, Andreas Hegedűs, Tiburcius Neumann, Cornelius Szovák, Stephanus Tringli. Strigonii – Budapestini, 1999. (a továbbiakban: MES) II. 54. (*Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I–II.* Szerk. Szentpétery Imre, Borsa Iván. Bp. 1923–1987. [a továbbiakban: Reg. Arp.] 2668. sz.); 1271. június 28-án kelt oklevélben is szerepelt Renald, mint a Szent Tamás egyház prépostja (MES I. 587.).

[27] Szabad plébánosválasztással bírt a bányavárosok közül Besztercebánya (1255: CDES II. 341.), Rimabánya (1268: Árpádkori új okmánytár I–XII. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. Pest–Bp. 1860–1874. [a továbbiakban: ÁÚO] VIII. 212.), Rózsahegy (1318: VMMS I. 92.), Nagybánya (1347: CD IX/1. 499.) és Breznóbánya (1380: CD IX/5. 391.).

[28] CD V/2. 309. – IV. László oklevele szerint a kápolna kegyúri jogát ő élvezte, l. MES II. 54. (Reg. Arp. 2668. sz.)

[29] ÁÚO VIII. 151.

[30] CD V/2. 308., vö. Kumorovitz L. Bernát: *A magyar pecséthasználat története a középkorban*. Bp. 1944. 77. sz. kép

hamis oklevél szerint – a jászói prépostság népei 1243-ban.[31] (Ami az utóbbit illeti, valójában csak 1290. december 21-én engedélyezte III. András a jászói monostornak, hogy birtokain talált mindenféle fémről, tudniillik – az aranyat és az ezüstöt kivéve – a rézről, a vasról, az ólomról és az ónról szabadon rendelkezzen [*omne genus metallorum, praeter aurum et argentum, cupri scilicet, ferii, plumbi stanni*], azokat bérlőknek kiadhassa, az ebből járó és szokásos részt beszedhesse.[32] 1358-ban I. Lajos már úgy intézkedett, hogy a jászói monostornak adja az új határok között található mindenféle ércet, így az aranyat, ezüstöt, rezet, ólmot és vasat is.[33]) Mindegyik esetben a bányászati jog mellett a települések *hospes*ei egyéb jogi, gazdasági és egyházi kiváltságokat is szereztek.

A lipcseiek, úgy tűnik, nemcsak engedélyt kaptak a bányászatra, de találtak is aranyat. 1279-ben ugyanis IV. László Serephelnek és Bogomernak Bobróc falut adta a – korábban nekik bérbe adott – Lipcse mellett nyitott aranybánya területéért és faluért (*aurifodinam de Lipche et villam eiusdem aurifodine*) cserébe.[34] A későbbi bányavárosok közül a 13. század második felében kapott még privilégiumot Rimabánya (1268) és Gölnicbánya (1287) is.[35] Gölnicbánya esetében feltételezhetjük, hogy már IV. Béla korában kapott kiváltságlevelet, mivel 1287-ben IV. László a gölnicbányai bíró, az esküdtek és polgárok kérésére a IV. Bélától és V. Istvántól kapott kiváltságaikat erősítette meg. Ezen utóbbi településen foly-

---

[31] Lipcsére l. 1263: VMMS I. 44–45., 1270: VMMS I. 52–53., a szepesi szászokra l. 1271: VMMS I. 55–56. (Reg. Arp. 2116. sz.), Jászóra l. 1243: CDES II. 97., vö. Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV.* Bp. 1963–1998. I. 99.

[32] CD VI/1. 59. (Reg. Arp. 3682. sz.)

[33] CD IX/2. 673–674.

[34] DL 94 403. (Reg. Arp. 3009. sz.); 1281-ben Lipcsét IV. László Baksa nembeli Simon fia Tamásnak adományozta (CD V/3. 80.).

[35] Rimabányára l. ÁÚO VIII. 212–213., Gölnicbányára l. VMMS I. 67–68. (Reg. Arp. 3464. sz.), vö. Almási Tibor: *Megjegyzések Gölnicbánya Kun László királytól elnyert privilégiumához és megerősítéseihez.* Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica. 102. (1995) 43–49.

tatott bányászat jelentőségét mutatja IV. László 1280. évi oklevele, melyben Fülöp pápai legátusnak 100 ezüst márkát ajánlott fel a Szepes környéki Gölnicbánya ezüstbányájának jövedelméből.[36] Ezüstbányászat folyt az említetteken kívül – a már a tatárjárás előtt is bányaként szolgáló – Radnán,[37] valamint Losonc környékén, Bakabányán,[38] Rozsnyóbányán és Börzsönyben. A losonci ezüstbányászatra utal, hogy 1275-ben IV. László Dénes volt nádor fiainak, Miklósnak és Dénesnek visszaadott 20 ekényi földet, amelyet IV. Béla losonci szántóföldjükből és erdejükből vett el ezüstbányászat okán, cserében azonban biztosította őket, hogy a losonci ezüstbányászoktól a királynak jutó nyolcadrész (urbura!) harmadát megkapják.[39] Rozsnyóbányát 1291. december 31-én III. András az esztergomi érsekségnek adományozta az ezüstbánya királyi nyolcadával együtt.[40] A Losoncnál és Rozsnyóbányánál kimutatható, királynak fizetendő urbura arra utal, hogy e területen – egy ma már nem ismert – királyi engedély alapján folytattak bányászatot. A börzsönyi ezüstbányászatot az esztergomi érsekség 1312. évi panasza alapján a 13. század második felében már létezőnek kell tekintenünk,[41] az esztergomi érsekség birtokában lévő területeken

---

[36] Ha azonban ezt a 100 márkát az ezüstbánya jövedelméből nem lehetne kifizetni, akkor a királyi kamara vagy kincstár köteles ezt megtenni, l. CD V/3. 30. (Reg. Arp. 3066. sz.).

[37] 1235: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Ford. Hodinka Antal. Bp. 1916. 398–399., 1241: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum II.* Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Budapestini 1938. 564., 1268: UGDS I. 99–100., 1310: UGDS I. 296., (14. sz.): *Das Stadtrechtsbuch von Sillein.* Ed. Ilpo Tapani Piirainen. Berlin–New York, 1972. 155–160.

[38] Baka területén az ezüstbányászat selmecbányai polgároknak adott földterületen – Baka, Gyekés és Bagonya falu – indulhatott meg, vö. 1270: ÁÚO VIII. 253–254. (Reg. Arp. 1661. sz.).

[39] Hazai okmánytár I–VIII. Kiadják Ipolyi Arnold, Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly, Véghely Dezső. Győr–Bp. 1865–1891. (a továbbiakban: HO) VII. 156–158. (Reg. Arp. 2608. sz.).

[40] ÁÚO X. 27–30. (Reg. Arp. 3845. sz.).

[41] Az oklevél szerint Ibur fia István feldúlta Börzsöny birtokot, valamint az ezüstbánya jövedelmét is birtokában tartotta, l. *Regesta diplomatica*

működő bányákra pedig a IV. Bélától és IV. Lászlótól származó urbura-adományok is utalnak.[42] Jászón és Iglón is folyt – a réz, illetőleg az ólom és ón mellett – járulékos ezüstkitermelés.[43] Aranybánya művelését figyelhetjük meg a Liptó megyei Cseremna földön,[44] illetőleg a Gömör megyei Berzéte birtokon,[45] valamint Szatmárnémeti vidékén.[46]

Bakabánya első kiváltságlevelének sem pontos tartalmát, sem kiadásának időpontját nem ismerjük. A tartalmat illetően II. László királynak a 15. század végén lejegyzett – az akkor már elpusztult privilégiumban foglalt kiváltságok megerősítését tartalmazó – – diplomájából indulhatunk ki.[47] Keletkezését legkésőbb I. Károly korára helyezhetjük – megengedve, hogy akár korábban, a 13. század második felében, is kaphatta kiváltságát –, amire nemcsak a település és a bánya akkori léte,[48] hanem egy 1337-ben keletkezett oklevél is utal. Ez utóbbi szerint két bakabányai polgár a garamszentbenedeki apátság birtokán a Büksavnica folyón[49] egy malomhelyet – a malomért évente fizetett bérért (*pro censu annuali*) cserébe – szerzett, melyre a király savnici földjén (azaz a későbbi

---

nec non epistolaria Slovaciae I–II. Ad edendum praeparavit Vincent Sedlák. Bratislavae, 1980–1987 (a továbbiakban: *Reg. Slov.*) 416. (*Anjou-oklt. III.* 244. sz.).

[42] 1262-ben IV. Béla – az urbura tizedének biztosítása mellett – az esztergomi érsekség birtokain és határain belül talált arany, ezüst és más után a teljes urburát az érsekségnek biztosította, l. MES I. 475. (Reg. Arp. 1302a. sz.); 1283-ban IV. László hasonlóképpen rendelkezett, l. MES II. 166. (Reg. Arp. 3257. sz.).

[43] Vö. 1290: CD VI/1. 59. (Jászó); 1312: CD VIII/5. 79.; *Anjou-oklt. III.* 361. sz. (Igló).

[44] ÁÚO IX. 207.

[45] CDES II. 85. (Reg. Arp. 744. sz.).

[46] Vö. 1268: ÁÚO VIII. 198.

[47] CD VII/5. 425–426.

[48] Vö. 1321: *Anjoukori okmánytár I–VII.* Szerk. Nagy Imre, Nagy Gyula. Bp. 1878–1920. (a továbbiakban: AO) I. 619–620. (*Anjou-oklt. VI.* 190.). – Első falunagyát 1329-ben említik: Nicolaus villicus de Bakabania – DL 86 996. (*Anjou-oklt. XIII.* 103. sz.).

[49] Vö. Györffy Gy.: *Történeti földrajz* i. m. I. 413.

Bars megyei Újbánya területén) feltárt új bánya műveléséhez volt szükség. E malomra a bakabányai lakosok és a savnici-újbányai *hospes*ek sem szokásjog alapján élvezett, sem királyi adományból nyert vagy a jövőben kapott kiváltságai nem voltak érvényesek.[50] Azaz a bakabányai polgárok 1337-ben már egy újabb – egy későbbi önálló bányaváros csírájául szolgáló – bánya feltárásában vették ki tevőlegesen a részüket, míg a garamszentbenedeki apátság, védve birtokjogát ezen területre, nem fogadta el érvényesnek a már bírt és a jövőben elnyerendő kiváltságokat: az előbbi megszorítás feltehetően Bakabánya akkor már meglévő kiváltságaira vonatkozott, míg az utóbbi alapja az a feltételezés lehetett, hogy előbb-utóbb Újbánya is elnyeri a maga privilégiumát. A bakabányaiak Újbányán 1337 körül indították el a bányászatot;[51] e bánya és a garamszentbenedeki apátság között folyó egyezkedésben elsődleges szerepet vállaltak egészen 1345-ig. 1345. augusztus 16-án még a bakabányai bíró és az esküdtek intézkedtek a malmok ügyében,[52] 1345. szeptember 8-án viszont már említik az újbányai bírót és az esküdteket a garamszentbenedeki apátság birtokainak használatával kapcsolatban.[53] Azaz Újbánya városi kiváltságait 1345. augusztus 16. és szeptember 8. között kaphatta meg.[54] Ha

---

[50] nulla iustitia, vel libertatis praerogativa, si quam ipsorum concives in Bakabanya, vel hospites in novis montaniis Chavnick vocatis ex consuetudine vel ex donatio regali haberent, vel in posterum habere possent – CD VIII/4. 274.

[51] Vö. 1337: CD VIII/4. 273–274.; 1345: MES III. 565.

[52] Kadoldus urbararius domini regis, civis de Bakabanya, item Dycusch iudex et iurati tunc pro tempore constituti ac universitas civium de eadem – MES III. 565.

[53] iudicibus, iuratis, civibus et universis hospitibus, ac montanis in nova montana Schennych vocata nunc constitutis, et eciam ad eandem in posterum venientibus – MES III. 567.; 1348. január 28-án a königsbergi (újbányai) bíró és az esküdtek a város közösségével együtt (nos Ladizlaus dictus Lengel iudex, iurati et tota communitas civium et hospitum de Kvnigesperg) már a város pecsétjével ellátott oklevelet állítanak ki – MES III. 658.

[54] Vö. Knauz Nándor: *A Garam melletti szent-benedeki apátság I.* Bp. 1890. 217.

hasonló eljárást feltételezünk Bakabányán – ahol a bányaművelést a selmecbányaiak kezdték meg 1270 előtt[55] –, akkor arra kell gondolnunk, hogy az 1270 körül elkezdett bányahajtás után a bányászati kiváltságok megszerzésére még az Árpád-ház kihalta előtt sor került.

A rózsahegyi polgárok és *hospes*ek Dancs zólyomi ispántól kapott városi kiváltságait 1318. november 26-án foglalták írásba,[56] majd 1340. november 14-én I. Károlytól kaptak hasonló jellegű privilégiumot.[57] Körmöcbányának kiváltságokat 1328. november 17-én biztosított I. Károly,[58] míg Aranyosbánya királyi város *hospes*eit 1325. június 14-én részesítette azokban a szabadságokban, amelyeket más aranybányák mesterei vagy művelői is élveznek.[59] Még I. Károly uralkodása alatt kaphattak kiváltságokat az asszonypatakai (nagybányai) és zazárbányai *hospes*ek, mivel 1347. szeptember 20-án az asszonypatakai János plébános, Márton bíró, Péter *notarius* és Ulricus esküdtek I. Lajostól a tűzben elpusztult régi privilégiumukban szereplő kiváltságaik adományozását kérték, és kapták meg azokat, más kiváló királyi városok hasonlóan (*ad instar civitatum nostrarum capitalium*).[60] Asszonypatakai bírót, aki egyben középhegyi (felsőbányai) bíró is (*comes Corrardus judex civitatum Rivuli Dominarum et de Medio Monte*), első alkalommal 1329. május 29-én találunk az oklevelekben.[61] Ennek megfelelően városi kiváltságuk biztosítására ezt megelőzően kerülhetett sor. Asszonypataka (Nagybánya) és Középhegy (Felsőbánya) kiváltságait pedig újólag 1376. március 8-án foglalta írásba I. Lajos.[62] Rudabánya királyi bányaváros határainak bejárására

---

[55] Vö. ÁÚO VIII. 253–254.
[56] VMMS I. 91–92. (*Anjou-oklt. V.* 315. sz.).
[57] VMMS I. 132–133. (*Anjou-oklt. XXIV.* 660. sz.).
[58] VMMS I. 115–116. (*Anjou-oklt. XII.* 473. sz.).
[59] UGDS I. 396. (*Anjou-oklt. IX.* 251. sz.).
[60] CD IX/1. 498.
[61] Wenzel G.: *Magyarország bányászatának…* i. m. 410. (*Anjou-oklt.* XIII. 266. sz.).
[62] CD IX/5. 96–101.

1351-ben került sor,[63] bírája és esküdtjei pedig 1378-ban jelennek meg.[64] Végül Breznóbánya 1380. augusztus 14-én kapott privilégiumot I. Lajostól.[65]

A bányász- vagy bányavárosok egy része más városok, esetleg bányavárosok szabadságait, kiváltságait – vagy azok egy részét – kapta meg az uralkodóktól. Leggyakrabban Selmecbányát említették az oklevelekben, de Németlipcse is szerepelt a kiváltságok adományozása során. Selmecbánya esetében kétféle eljárást figyelhetünk meg. Az uralkodók vagy egy-egy kiváltságjog kapcsán utalnak a selmeciek aktuális szabadságjogára, vagy az összes általuk bírt kiváltság biztosítását rendelik el egy-egy város kiváltságolása során. A selmeciek egyházi kiváltságairól két város kapcsán hallunk. 1263. április 5-én a lipcsei *hospes*ek parochiális egyházát IV. Béla felmentette minden tizedfizetés alól, és elrendelte, hogy a korponai és a (selmec)bányai plébániákhoz hasonlóan a szabad tizedeket élvezzék.[66] A szabad tizedek birtoklását elismerte Fülöp esztergomi érsek is 1263. április 1-jén (*prout ecclesie de Corpona et Sebnuchbana*).[67] 1270. június 24-én V. István oklevelében már csak úgy fogalmazott, hogy a lipcseiek egyháza Korpona és (Selmec)bánya városok szokásával, valamint más németek szabadságával bírjon (*ut ecclesiam suam Carponensis et Banensis civita-*

---

[63] DL 71 888.

[64] judex jurati et cives ac universi hospites de Rudabanya – *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára IV.* Szerk. Nagy Imre, Nagy Iván, Véghely Dezső. Bp. 1878. 37.

[65] CD IX/5. 390–391.

[66] concessimus, ut ecclesia eorum parochialis ab omni decimacione sit excepta penitus et exempta et fruatur liberis decimis, secundum quod fruuntur ecclesie parochiales Corponensis et Banensis. – VMMS I. 45., Reg. Arp. 1344. sz. (a korábban hamisnak tartott lipcsei oklevél hitelessége mellett érvel Húščava, l. Alexander Húščava: *Ján literát a liptovské falzá.* Bratislava, 1936. 121.) – A korponaiak 1244. évi diplomájában erre vonatkozó rendelkezést nem találunk, csak a szabad plébánosválasztás merül fel egyházi kiváltságként, l. CD IV/1. 330–331.

[67] VMMS I. 46.

tum habeant more et libertate Theutonicorum aliorum).[68] 1309. augusztus 28-án Tamás esztergomi érsek bányai módra (*ad modum Baniensem*) engedélyezte a Zólyom megyei Zolna birtokon kápolna építését temetővel együtt.[69] A selmeciek jogi kiváltságáról csak a hibbeiek 1265. július 21-én kelt oklevele utal, melyben az uralkodó kiveszi őket a liptói comes – azaz a zólyomi ispán liptói officiálisa – joghatósága alól, s megjegyzi, hogy a korponai és a (selmec)bányai *hospes*ekhez hasonlóan a király alá tartozónak tekinti őket.[70] Ez természetesen azt jelentette, hogy a selmeciek is mentesek voltak a megyésispán joghatóságától, másrészt a király elé fellebbezhettek. Valószínűleg a selmecbányaiak is megkapták a szabad bíróválasztás lehetőségét: a település falunagyát elsőként 1266-ban említik.[71] A selmeciek vámmentességéről pedig a beszterceiek 1255-ben kelt oklevele emlékezett meg, amikor elrendelte, hogy vám tekintetében olyan szabadsággal bírjanak, mint a selmecbányai *hospes*ek, azaz az ország területén vámmentességet élvezzenek.[72]

---

[68] VMMS I. 52–53. – A németek szokására, azaz a szabad tizedek birtoklására, vet fényt két másik oklevél, l. 1246: decimas suas dimittent in campo more Teotonico. – CDES II. 152.; 1243: et decimas suas sacerdoti ipsorum, more Theutonicorum relinquent in agris – CDES II. 97. (ez utóbbi azonban hamis).

[69] CD IX/1. 544–545. (*Anjou-oklt. II.* 728. sz.).

[70] Volumus eciam, quod nec comes de Liptou, nec alter aliquis, super eos descendi vel iudicandi habeat potestatem, sed solummodo ad nos sive ad regiam maiestatem pertinebunt, sicut hospites nostri de Corpona et de Bana. – VMMS I. 49–50., Reg. Arp. 1449. sz. (a korábban hamisnak tartott hibbei oklevél hitelessége mellett érvel Húščava, l. Húščava, A.: *Ján literát* im. 140.).

[71] Arnoldo villico… de Bana. – ÁÚO VIII. 151.

[72] Insuper concedimus prenominatis hospitibus nostris de Bystrice, quod ea gaudeant libertate super tributo, qua hospites nostri de Schebnyzbana gratulantur, nec ultra id per totum regnum nostrum ipsis aliqua molestia inferatur. – CDES II. 341. (Reg. Arp. 1059. sz.). – Ugyanezt megismételte az uralkodó 1256. szept. 3-án: Insuper concedimus prenominatis hospitibus nostris de Byzherzebana, quod ea gaudeant libertate super tributo, qua hospites nostri de Schebnizbana gratulantur, nec

Selmecbánya jogainak teljességére elsőként a szomolnoki *hospes*eknek biztosított privilégiumban hivatkoznak, amikor 1327. május 21-én I. Károly mindazon szabadságokat és kiváltságokat (*omnibus et singulis libertatibus seu libertatum prerogativis*) biztosította számukra, amelyeket a selmecbányai (*Sebnuchbanya*) *hospes*ek bírnak.[73] 1379. július 31-én I. Lajos engedélyezte, hogy Libetbánya város Selmec város joga és szokása szerint (*sub iure et consuetudine*) éljen.[74] Hogy az oklevél itt nem a selmeciek kiváltságaira, hanem az általuk bírt városjogra hivatkozik, mutatja I. Lajos 1382. évi megerősítő oklevele, melyben megengedi számukra, hogy bírót válasszanak.[75] 1380-ban I. Lajos a breznói polgároknak és *hospes*eknek engedélyezte, hogy ugyanazon szabadságokkal és kiváltságokkal éljenek, mint amelyekkel alapításától kezdve Selmec (*Schebnicia*) város él.[76]

Egy esetben külföldi bányaváros szabadsága (*libertas*) szolgált mintaként, hiszen 1328. november 17-én I. Károly kiváltságokat biztosítva Körmöcbányának megjegyzi, hogy egyebekben ugyanazon kiváltságokkal rendelkeznek, mint a csehországi kuttenbergi

---

ultra id per totum regnum nostrum ipsis aliqua molestia inferatur. – CDES II. 372.

[73] quod hiis omnibus et singulis libertatibus seu libertatum prerogativis quibus fideles hospites nostri de Sebnuchbanya suffulti pociuntur atque gaudent. – VMMS I. 111. (*Anjou-oklt. XI.* 227. sz.).

[74] Et quod eadem civitas sub iure et consuetudine civitatis Scebniczia/Schebnitzia/Schebnichia/ Schemniczia esse debeat pro perpetuis temporibus et manere prout haec et alia que libertatem dicte civitatis concernunt in privilegio. – Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 261 422., CD IX/5. 312. (a névalakokhoz vö. DF 261 422. és DF 261 432.).

[75] Insuper ipsis fidelibus civibus nostris de Lubetha ex gratia speciali duximus gratiose annuendum: ut a modo et deinceps quemcunque voluerint, inter se pro ipsorum iudice eligendi habeant facultatem. – CD IX/5. 577. – Vámmentességi kiváltságot is csak Zsigmondtól kapnak 1405-ben (CD X/4. 399.).

[76] In aliis autem omnibus hiisdem graciis et libertatum prerogativis perpetuis potiantur temporibus, quibus civitas nostra Schebnicia dinoscitur a tempore sue fundacionis gratulari – DL 30 856., CD IX/5. 391.

*hospes*ek (*in ceteris autem omnibus eisdem libertatibus, quibus de Kutunbana regni Bohemie existunt*).[77]

1318-ban a rózsahegyi *hospes*eknek Dancs zólyomi ispán megengedte, hogy ugyanazokkal szabadságokkal és jogokkal éljenek (*libertatem et iura*), mint a (német)lipcsei polgárok és *hospes*ek élnek királyi adományból.[78] 1340. november 14-én I. Károly többek között Hannus falunagy kérésére szintén a (német)lipcsei *hospes*ek kiváltságait adományozta a rózsahegyieknek.[79]

Ismerünk olyan eseteket is, amikor a bányavárosok kiváltságát nem bányaváros kapta. Így 1317. október 21-én I. Károly Somosi György fia János zsidópatakai jobbágyai számára azon szabadságokat biztosította, amelyeket a kassai és a gölnicbányai polgárok élveznek (*omnem libertatem, qua fideles cives nostri de Cassa et Gylnich Banya fruuntur*).[80]

A bányavárosok privilégiumainak számbavétele után térjünk át a privilégiumok bányászathoz kötődő rendelkezéseire.[81] A bányászok számára az elsődleges a bányászati szabadság biztosítása volt, amelynek megszerzése azonban nem minden esetben vezetett bányaváros kialakulásához. A bányászati szabadság egyrészt az ércek utáni szabad kutatást jelentette, másrészt a királynak fizetendő urbura – aranybányák utáni tized, ezüst és egyéb fémek utáni nyolcad – kikötését. A kiváltságok egy része területi korlátozás nélkül biztosította a bányászat szabadságát,[82] másik részük azonban területi korlátozást is tartalmazott. A bányászoknak azonban mindkét esetben lehetőségük volt bármilyen tulajdonú birtokon ér-

---

[77] VMMS I. 115.

[78] „eandem se contulisse libertatem et iura, quibus civibus seu hospites de Lipche ex collacione regia frui et gratulari dignoscuntur – VMMS I. 91. (az említett kiváltságokat az oklevél részletezte is).

[79] ad modum libertatum praedictorum hospitum nostrorum de Lypche – VMMS I. 132.

[80] VMMS I. 88. (*Anjou-oklt. IV.* 602. sz.).

[81] A tanulmány azon kiváltságokat, melyek nem kötődnek a bányászathoz, nem vizsgálja.

[82] Lipcsére l. 1263: VMMS I. 45. (Reg. Arp. 1344. sz.), 1270: VMMS I. 52–53. (Reg. Arp. 1933. sz.); a szepesi szászokra l. 1271: VMMS I. 55–56.; Rózsahegyre l. 1340: VMMS I. 132.

cek után kutatni. Egyházi földbirtok esetén az uralkodók általában a bánya teljes hasznát átengedték az adott egyházi intézménynek.[83] A magánföldesurak területén feltárt bányákkal kapcsolatosan háromféle eljárást figyelhetünk meg: (1) a bányát magába foglaló földterületet az uralkodó egy másik birtokért cserébe megszerezte a földbirtokostól,[84] (2) előfordult, hogy a földesurak a királynak járó urbura mellett maguk üzemeltették bányáikat,[85] (3) végül pedig a bánya működésének idejére az adott terület kikerült a földesúr kezéből, aki cserébe az urbura egyharmadával vigasztalódott,[86] esetleg a földbirtok a kezén maradt, a bányászoktól pedig a királynak járó urbura harmadát kapta meg.[87] A 13. század végén jelenik meg az a gyakorlat, melynek értelmében egy-egy birtokos hozzájárulása volt szükséges a birtokán történő nemesérc kitermeléshez. Így például a Liptó megyei Boca folyó melletti földön csak a birtokos Bogomer comes engedélyével (*ex licencia et voluntate comitis Bogomerii*)[88] lehetett aranyat kutatni vagy mosni.[89] 1342-ben már arról értesülünk, hogy Bogomer fiai Boca birtokán hibbei polgárok kezdtek arany után kutatni, a hibbeiek biztosították Bogomer utódainak, hogy mellettük aranyat bányásszanak.[90]

A területi korlátozás vonatkozhatott egy-egy településre, illetőleg egy nagyobb területre, vagy megyére. Egy településre korláto-

---

[83] L pl. 1262: MES I. 475. (Reg. Arp. 1302a. sz.); 1283: MES II. 166. (Reg. Arp. 3257. sz.). – A tatárjárás előtti időszakban a johanniták 1238-ban IV. Bélától a birtokaikon talált arany és ezüst egyharmadát kapták meg, míg a királyi kamarának a kétharmad maradt meg, l. CD IV/1. 109–110. (Reg. Arp. 637. sz.).

[84] L pl. 1278: ÁÚO IX. 207.

[85] L. pl. 1243: CDES II. 85. (Reg. Arp. 744. sz.); 1299: ÁUO. X. 331–332. (Reg. Arp. 4258. sz.); 1321: AO I. 644. (*Anjou-oklt. VI.* 391. sz.).

[86] L. pl. 1275: HO VII. 156–158. (Reg. Arp. 2608. sz.).

[87] L. pl. 1327: CD VIII/3. 198–199. (*Anjou-oklt. XI.* 221. sz.).

[88] Ugyanezen Bogomerral és testvérével, Serephellel találkozunk 1279-ben, amikor IV. László Bobróc falut adta a – korábban nekik bérbe adott – Lipcse mellett nyitott aranybánya területéért és faluért cserébe (DL 94 403.).

[89] 1285: ÁÚO IX. 553. (Reg. Arp. 3456. sz.).

[90] *Anjou-oklt. XXVI.* 325. sz.

zódott IV. Béla 1243. június 2-án tett intézkedése, amikor Máté fiainak, Fülöpnek és Detrének adományozta Berzéte birtokot azzal a kitétellel: ha Berzéte határain belül kétszáz ezüst márkát érő arany van, akkor azt ők szedjék be, ha kétszáz márkát meghaladót találnának, akkor azt a királyi kincstárnak szolgáltassák be, de az egyharmad rész az övéké maradjon.[91] Nagyobb területre, illetőleg megyére vonatkozó megszorítást találunk mind az Árpád-, mind az Anjou-korból származó adatok között. A besztercei *hospes*ek 1255-ben Zólyom megye területére kaptak kutatási engedélyt.[92] 1337. március 12-én I. Károly király Dobrocsna, Bohó és Nevidzén nevű birtokok határain belül és a Nyitra megyei Divék völgyben adott lehetőséget fémek utáni kutatásra, és bányák nyitására.[93] 1347. február 21-én I. Lajos tapolcsányi Gyula fiainak, Miklósnak és Gergelynek és rokonuknak, tapolcsányi András fia Andrásnak biztosított aranymosási jogot a Tapolcsány folyóban Hrussó királyi vár és Tapolcsány birtok területén.[94] A tapolcsányiak bányászati szerepvállalását nemcsak e két utóbbi oklevél szemlélteti, hanem az is, hogy 1321-ben I. Károly a bakabányi ezüstbányát is tapolcsányi Hazlow fiainak, Gyulának és Andrásnak adományozta.[95] 1339. június 25-én I. Károly a Hontpázmány nembeli Ábrahám fiainak, Sebesnek és Péternek engedélyezte, hogy birtokaikon, és különösen a Bazin és Szentgyörgy területén található aranyat, ezüstöt és más fémeket szabadon kitermelhetik, és aranyat is moshatnak.[96] 1339. július 13-án kelt oklevélből már arról a vitáról értesülünk, mely a körül forgott, hogy a Bazin környékén talált arany és más

---

[91] CDES II. 85. (Reg. Arp. 744. sz.).

[92] CDES II. 341. (Reg. Arp. 1059. sz.). — Ugyanezt megismételte az uralkodó 1256. szept. 3-án kiadott oklevelében (CDES II. 372–373.).

[93] Wenzel G.: *Magyarország bányászatának…* i. m. 318–319. (*Anjou-oklt. II.* 65.).

[94] AO V. 19.

[95] AO I. 619–620. (*Anjou-oklt. VI.* 190. sz.).

[96] Wenzel G.: *Magyarország bányászatának…* i. m. 319. (*Anjou-oklt. XXIII.* 366. sz.). A bányászati engedélyt I. Lajos 1365. febr. 4-én erősítette meg Bazini Sebus fia János és Miklós számára, l. Wenzel G.: *Magyarország bányászatának…*i. m. 321–322.

fémek vajon Sebes és Péter Bazin birtokának határai között, avagy királyi földön találhatók-e.[97] Még ebben az évben az uralkodó rendelkezett a Sebes Sumberg birtokának[98] közelében levő nyírújhegyi (*Novus mons de Nyr*)[99] aranybánya ügyében.[100] 1379. február 20-án pedig I. Lajos Sóvári Sós Péter fiainak Jánosnak, Györgynek és Lászlónak engedélyezte, hogy birtokaikon aranyat, ezüstöt és más fémeket bányászhassanak.[101]

Bányászati engedélyhez juthattak a királytól azok is, akiknek valamely birtokán működő bányáról van tudomásunk, még ha külön bányászati engedélyüket nem is ismerjük.[102] A 14. században a telepítési engedélyek több esetben is intézkedtek feltárandó bányákra vonatkozóan,[103] ezek azonban már csak közvetett úton kap-

---

[97] Wenzel G.: *Magyarország bányászatának…* i. m. 320. (*Anjou-oklt. XIII.* 422. sz.).

[98] Sumberg Bazintól északra fekszik, vö. MES III. 359–360.

[99] 1340-ben „Novus Mons de Nir Pathaka" néven szerepelt, l. AO IV. 12. (*Anjou-oklt. XXIV.* 152. sz.). Nyírpatak patak Szentgyörgy és Bazin között folyt, vö. 1340: *Anjou-oklt. XXIV.* 763. sz. és 1343: *Anjou-oklt. XXVII.* 478. sz.

[100] Vö. *Wenzel G.: Magyarország bányászatának…* i. m. 323–324. (*Anjou-oklt. XXIII.* 640., 668., 707. sz.-ok); AO III. 608–609. (*Anjou-oklt. XXIII.* 703. sz.); 1340. márc. 19.: AO IV. 12–13. (*Anjou-oklt. XXIV.* 155. sz.).

[101] CD IX/5. 322.

[102] Pl. Batiz testvére Miklós, Batiz fia Miklós és Márk fia István birtokában lévő ércbányákról hallunk 1312-ben, l. HO VII. 368–369. (*Anjou-oklt. III.* 409. sz.). Batiz leszármazottai is folytattak bányászatot, vö. 1331: *Anjou-oklt. XV.* 173., 219. sz.-ok; Ákos nembeli Benedek fiai egyrészt az Ardó birtokon (Gömör m.) lévő ólombánya, másrészt a birtokaikon később feltárandó bányák ügyében intézkedtek 1320-ban, l. AO I. 545. (*Anjou-oklt. V.* 690. sz.).

[103] L. pl. Lublópataka (Szepes m.), 1308. jan. 21.: *Reg. Slov. I.* 247. (*Anjou-oklt. II.* 307. sz.); Fridmanvágása (Szepes m.), 1308. júl. 24.: CD VIII/1. 259–260. (*Anjou-oklt. II.* 414. sz.); Murány (Gömör m.), 1321: AO I. 644. (*Anjou-oklt. VI.* 391. sz.); Dobsina, (Gömör m.) 1326: VMMS I. 109–110. (*Anjou-oklt. X.* 578. sz.).

csolódnak szabad bányászati joghoz, amennyiben a telepítő rendelkezett erre vonatkozó királyi engedéllyel.[104]

A bányászati engedélyek, ahogy láttuk, nem csak bányavárosi privilégiumokban szerepeltek, de nem is minden bányaváros rendelkezett önálló bányászati engedéllyel. Egy-egy bánya nyitása magában hordozta annak a lehetőségét, hogy ott városalapításra kerüljön sor, bár ez nem minden esetben következett be. Erre utal I. Károly 1337-ben, amikor a Divék völgyében a bányanyitás mellett telepítési, és városalapítási lehetőséget is biztosított.[105] 1340-ben pedig amikor tolcsvai Langeus fia János fia Lászlónak a Zemplén megyei Tolcsva birtokán engedélyezte arany-, ezüst- és más fémbánya nyitását, rendelkezett arról is, hogy a bányák nyitása és a város alapítása után a bányák *comes*e, ura vagy *rector*a László legyen.[106] Ugyanakkor a bányavárosok egy részét a már létező bányavárosok bányászai alapították (mint például Bakabánya és Újbánya esetében), így külön bányászati engedély biztosítására ezeknél a településeknél nem is volt szükség.

A bányák műveléséhez elengedhetetlen volt a fakitermelés, ennek megfelelően az ehhez kötődő kiváltságok voltak a bányavárosok számára a legfontosabbak.[107] Két eljárást figyelhetünk meg, az egyiknél az uralkodó a város határain belül biztosítja számukra

---

[104] Pl. A szepesi szászok bányászati engedélye által jutott ilyen joghoz például Szepesi Rikalf fia Kakas, aki 1308-ban adott soltészlevelet Kutyafalui Markolf fia Thidericusnak, hogy egy berket a Pribicz vize és a Dunajec vize találkozásánál (a későbbi Fridmanvágása) népesítsen be. Kakas elrendelte, hogy Thidericus ne akadályozza e területen bányák nyitását. CD VIII/1. 259–260.

[105] Wenzel G.: *Magyarország bányászatának…* i. m. 318–319. (*Anjou-oklt. II.* 65.).

[106] AO IV. 9–10. (*Anjou-oklt. XXIV.* 146. sz.).

[107] A fakitermelés jelentőségét mutatják azok a perek, amelyek a 15. századtól szinte állandóan felvetették az erdőhasználat kérdését, vö. Wenzel Gusztáv: *Az alsómagyarországi bányavárosok küzdelmei a nagylucsei Dóczyakkal 1494–1548.* (Értekezések a történeti tudományok köréből VI/6.) Bp. 1876.; Magyar Eszter: *A feudalizmus kori erdőgazdálkodás az alsó-magyarországi bányavárosokban 1255–1747.* (Értekezések a történeti tudományok köréből 101.) Bp. 1983. 46–49.

az erdő használatát,[108] a másik esetben a bányavároshoz egy, két vagy három mérföldes körzetet rendelt, és ezen belül engedélyezte az erdő használatát.

A bányavárosok esetében általában az utóbbi megoldást választották. Bakabányához egy mérföldes terület (*cum spacio unius miliaris*) tartozhatott, mivel 1321. július 4-én I. Károly Bakabányát egy mérföldes körzetével együtt adományozta el tapolcsányi Hazlow fiainak, Gyulának és Andrásnak.[109] Amikor a 15. század végén II. Ulászló Bakabánya város kiváltságait megerősítette, szintén megemlékezett ezen egy mérföldes körzetről (*per unum milliare circumquaque*).[110] A szomolnokbányaiak, akik ugyanolyan szabadságokkal bírtak, mint más királyi városok (*more aliarum civitatum nostrarum eadem libertate fruencium*), 1332-ben kapták meg a város körüli két mérföldnyi (*in spacio duorum miliarium undique pergirando*) területet.[111] I. Károly 1325. június 14-én Aranyosbánya városának a bánya körül másfél mérföldnyi (*ad quantitatem unius et dimidiae rastae*) földet engedett át a többi királyi aranybánya szokásának megfelelően (*consuetudine ceterarum aurifodinarum*).[112] Körmöcbánya 1328-tól két mérföldes körzetben (*ad duo miliaria*) – mások jogának megsértése nélkül – használhatta a királyi adományozás alá eső erdőket.[113] Telkibánya 1341. augusztus 27-én kapott többek között kétmérföldnyi erdőt bányákkal (*duas ratas de silva cum montibus*), mivel a város földjei elégtelennek bizonyultak.[114] Asszonypatakához 3 mérföldnyi terület (*circumqua-*

---

[108] Besztercebánya, 1255: CDES II. 341.; Gölnicbánya, 1287: VMMS I. 68.; Idabánya, 1349: VMMS I. 163.

[109] AO I. 619–620. (*Anjou-oklt. VI.* 190. sz.).

[110] per unum milliare circumquaque cum omnibus emolumentis et utilitatibus ad eam civitatem ab antiquo spectantibus, iuribus tamen alienis semper salvis permanentibus, uti, frui, et gaudere possint et valeant – CD VII/5. 425.

[111] VMMS I. 121.

[112] UGDS I. 396. (*Anjou-oklt.* IX. 251. sz.).

[113] VMMS I. 115.

[114] Wenzel G.: *Magyarország bányászatának…* i. m. 348–349. (*Anjou-oklt. XXV.* 591. sz.). – 1341. júl. 19-én rendelte el az uralkodó Telki-

que ad tria milliaria) tartozott,[115] amelyen belül azonban I. Lajos korában már nem voltak olyan fák, amelyek a bányák ácsolatához megfelelőek lettek volna (*sed quia robora et magna ligna operae stolonum, fouearum, ac domorum aedificiis necessaria in metis eorum inueniri non contingat*), ezért 1347-ben I. Lajos engedélyezte a városnak, hogy a határaikon kívül (*extra metas eorum*) a király erdejéből – más királyi és a nemesi birtokok jogának megsértése nélkül – kivághassák a szükséges fákat (*in possessionibus et syluis nostris regalibus recipiendi habeant facultatem liberam*).[116] 1376-ban I. Lajos már csak úgy rendelkezett, hogy a Fekete-erdőt és más, a város körül fekvő királyi erdőket szabadon használhatják.[117]

A fakitermelés módjáról e korból kevés adattal rendelkezünk. A szomolnokiak és a gölnicbányaiak a jászói monostorral folytatott perük során 1342-ben arra kaptak engedélyt, hogy a két város polgárai a monostor tulajdonában lévő – a Gölnic és a Bódva folyók közötti – erdő felét használatba vehetik, amiért cserébe évente a monostornak egy vég könnyű fehér posztót voltak kötelesek adni. Miután pedig az erdő fáinak kivágásával végeztek, a földet kötelesek voltak visszaadni a monostornak.[118] Azt azonban, hogy mi történt a kivágott erdővel a későbbiekben, nem tartalmazza az oklevél. A tervszerű fakitermelésre vet fényt Zsigmond király 1426. évi oklevele. Ezek szerint a bányamunkákhoz szükséges fát (*ligna*

---

bánya határainak kijelölését (Wenzel G.: *Magyarország bányászatának…* i. m. 346.), a határjárásról a szepesi káptalan állított ki oklevelet, melyben megjegyezte, hogy a királynak hatalmában van a határokat növelni, vagy csökkenteni (quicquid autem ultra premissa vestre maiestati eidem civitati augendo, vel minuendo facere placuerit, hoc in vestra constitit maiestate), l. Wenzel G.: *Magyarország bányászatának…* i. m. 347–348.

[115] Kivéve a már meglévő falvakat, földeket, erdőket és a nemesek birtokait.

[116] CD IX/1. 499.

[117] CD IX/5. 98.

[118] DF 232 783., CD IX/3. 342–343. (1362. évi kelettel, a helyes dátumra l. még *Anjou-oklt. XXVI.* 566. sz.).

necessaria et sufficientia) a királyi erdőkből (*de silvis nostris regalibus*) ki kell szolgáltatni a bányászoknak. Minden esztendőben a vágásra folytatólagosan más és más részt kell kijelölni, az ilyen módon egyszer kijelölt erdőrész fáit ki kell vágatni, s csak ezt követően lehetett rátérni másik területre, végül pedig azon erdőrészt, melynek fáit kivágták, nem szánthatták fel, hogy újra erdő nőhessen rajta.[119]

A bányászathoz köthető más típusú gazdasági rendelkezést találunk a besztercebányaiak 1255. évi oklevelében. E szerint pénzújítás idején hozzájuk érkező *numularius*oknak az új pénz ürügyén csak hét nap eltelte után lesz olyan joghatóságuk, mint Esztergomban, vagy Budán.[120] A szöveghelyet kétféleképpen értelmezhetjük. Elsőként arra gondolhatunk, hogy itt a *numularius* kifejezés pénzváltókat jelent, és a szöveghely a pénzújítás Árpád-kori rendszerére utalhat. A pénzváltásra új pénz verésekor került sor, és hét nap állt a város rendelkezésére, hogy – feltehetően egy előre meghatározott összeg megfizetésével – eleget tegyen kötelezettségének.[121] Az oklevélben említett Esztergomban és Budán azonban pénzverés folyt ebben az időszakban,[122] sőt, ekkor még Budán is az esz-

---

[119] DF 280 671. (Tagányi Károly: *Magyar erdészeti oklevéltár I. 1015–1742*. Bp. 1896. 87. sz.). – A bányavárosok erdőgazdálkodását elemezte Magyar Eszter, l. Magyar E.: *A feudalizmus kori erdőgazdálkodás* i. m.

[120] Item circa renovacionem monetarum numularii ad eos venientes septem diebus pretextu nove monete nullam in ipsos habebunt potestatem, elapsis vero ipsis septem diebus omnem habebunt iurisdictionem quam habent in Strigonio vel in Buda. – CDES II. 341.

[121] Vö. 1335: Szekfű Gyula: Oklevelek I. Károly pénzverési reformjához. *Történelmi Tár* XII. (1911) 10. – A pénzújítás rendszeréhez l. Engel Pál: A 14. századi magyar pénztörténet néhány kérdése. *Századok* 124. (1990) 35–39.

[122] Vö. Hóman Bálint: *Magyar pénztörténet 1000–1325.* Bp. 1916. 457–459.; Huszár Lajos: Az esztergomi középkori pénzverde. *Komárom Megyei Múzeum Közleményei 1968.* 207–218.; Huszár Lajos: *A budai pénzverés története a középkorban.* Bp. 1958. 23–26.

tergomi pénzverők végezték a pénzverést.[123] Ha a *numularius* kifejezést 'pénzverő'-ként értelmezzük,[124] akkor elképzelhető, hogy a forráshely arra utal, hogy Besztercebányán – de talán a többi bányánál is – lehetőség nyílt pénzverésre. A külföldi példák is azt mutatják, hogy egy-egy jelentősebb bánya nyitását követően pénzverdét is alapítottak a városban.[125] A kialakuló új bányászati eljárás – azaz az uralkodó már csak a kitermelt érc egy része felett rendelkezett – magával hozhatta a pénzverésben bekövetkező változást, hiszen még nem alakult ki az urbura beszedésére, kezelésére alkalmas hivatali szervezet, s a 14. században is találunk adatokat arra, hogy az uralkodó az őt illető urbura kezelését a bányák birtokosaira bízta.[126] Ráadásul a bányánál történő pénzverés biztosíthatta azt is az uralkodónak, hogy a kibányászott nemesérc – legalábbis annak jelentős része – nem kerül a tudta nélkül forgalomba, hanem az ő kincstárának a hasznát fogja növelni. Talán az említett hét nap azért állt a bányászok rendelkezésére, hogy a pénzverők megérkezése után az urburának megfelelő ezüstmennyiséget a pénzverők rendelkezésére tudják bocsátani. Ha azonban el is fogadjuk, hogy IV. Béla oklevelében elvi lehetőséget biztosított a bányánál történő pénzverésre, azt semmiképpen sem tudjuk bizonyítani, hogy ez a gyakorlatban is megtörtént volna.

A bányamértékek használatára vonatkozik I. Lajos 1347. évi rendelkezése, melyben az asszonypatakai és zazárbányai bányászoknak az uralkodó meghagyta, hogy a régi és szokásos bánya-

---

[123] Amikor 1255. júl. 25-én IV. Béla meghatározta a budai vásárvám tételeit, a vámfizetés alól mentesítette az esztergomi pénzverőket, amíg a pénzverőházban dolgoznak az új pénz idején (tempore nove monete) – *Elenchus fontium historiae urbanae III/2*. Ed. András Kubinyi, Monika Jánosi, Péter E. Kovács, József Köblös, István Tringli. Bp. 1997. 46.

[124] Vö. Hóman B.: *Magyar pénztörténet* i. m. 671.

[125] Példaként említhető – egyebek mellett – Friesach, Iglau és Kuttenberg, vö. Kaspar Sternberg: *Umrisse einer Geschichte der böhmischen Bergwerke I.* Prag 1836. 31., 60.; Peter Spufford: *Hatalom és haszon. Kereskedők a középkori Európában.* Bp. 2007. 357–358.

[126] 1307: Wenzel G.*: Magyarország bányászatának…* i. m. 318–319.

mértéket (*antiqua seu consueta montium mensura*) használják.[127] Itt az uralkodó a bányatelkek kimérésénél használt bányaföldmérték-rendszerre utalt.[128] A bányaművelésben használt német eredetű földmérték, alapegysége a bányaöl (*Lachter*) és a bányakötél (*Lehen*).[129] A selmecbányai bányajog szerint egy bányaöl 3 selmeci rőfnek és 7 bányaöl egy bányakötélnek felelt meg.[130] Azt nem tudjuk, hogy Nagybányán, és vélhetően a hozzá szorosan kapcsolódó Felsőbányán is ugyanekkora mértékkel számolhatunk-e a 14. században, mivel az 1535. évi bányarendtartás szerint, mely Nagybánya és Felsőbánya bányászatához kapcsolódik, egy bányaöl 3 budai rőfnek felelt meg.[131] A két számítási rendszer között jelentős eltérés van, hiszen a selmeci rőf 67,38 cm, míg a budai rőf 58,403 cm.[132]

A kamarák nemesércbeváltási jogának gyakorlati működését írta le I. Lajos Asszonypataka 1347. évi kiváltságlevelében. Az uralkodó elrendelte a kamaraispánoknak, hogy a bánya (Asszonypatak és Zazárbánya) és a Szatmár között üzletelő kereskedőket (*mercatores*), amíg azok a szatmári kamarához jönnek, és onnan dénárokkal a bányához visszatérnek, ne akadályozzák. Hogy a rendelkezés itt az arannyal és az ezüsttel történő kereskedésre utal, világossá is teszi az oklevél, hiszen megjegyzi, hogy ha valaki rejtekutakon, lopva, vagy a kamaraispán engedélye nélkül (*non obtenta*

---

[127] CD IX/1. 500.

[128] Vö. Bogdán István: *Magyarországi hossz- és földmértékek a XVI. század végéig.* (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai IV. Levéltártan és Történeti Forrástudományok 3.) Bp. 1978. 39.

[129] Lehen = bányakötél = (pars pro toto) bányatelek.

[130] So ist zw wissnn das das percklocht(er) behellt vnnserer Statt ellnn dreyn, Vnd sybnn lachtter behalttn ein lehnn – Piirainen, I. T.: *Das Stadt- und Bergrecht von Banská Štiavnica* i. m. 46.

[131] die perglacher, anch welcher man perkwerk vermisst und vordinget soll werden, soll haben hinfürt drey ofner eln – Takáts Sándor: A magyar léhen és holden. Első közlemény. *Századok* 42. (1908) 261. 7. jegyzet.; Bogdán I.: *Magyarországi hossz- és földmértékek* i. m. 101.

[132] Uo. 110–111.

licentia comitum camerarum) az arannyal és az ezüsttel (*cum auro et argento*) a szatmári kamarán túl megy, büntessék meg.[133]

A kiváltságlevelek rendelkeztek olyan épületek felállításának és birtoklásának a jogáról, melyek a bányászati munka során nélkülözhetetlenek voltak. Így a rózsahegyiek 1340. november 14-én I. Károlytól megkapták a jogot, hogy határaikon belül – más jogának sérelme nélkül – szabadon építhessenek malmot.[134] 1376-ban I. Lajos Asszonypataka és Középhegy *hospes*einek és polgárainak biztosította, hogy malmokat, karámokat,[135] kohókat, ércmosókat,[136] majorságokat és más épületeket (*molendinum, casas, fornaces, Balnea, allodia et alias quaslibet haereditates aedificari facientes*) tartsanak fenn más királyi bányák szokása szerint (*ritu aliarum nostrarum montanarum*).[137]

A bányákban működő hivatalnokokról, azok választásának módjáról, illetve feladatuk mikéntjéről a vizsgált korszakban egyedül az asszonypataki és zazárbányai polgárok és *hospes*ek kiváltságait tartalmazó oklevélben találunk adatokat.[138] Az asszonypatakaiak oklevele szerint a bíró, az esküdtek és a közösség évente választotta meg a bányamestert (*magister montis*), aki a bányaművelés során kialakult minden ügyet megvizsgálhatott, és abban a bíróval együtt dönthetett.[139] Hasonlóképpen rendelkezett a selmecbányai jogkönyv, mely szerint a bányamestert (*Bergmeister*) a bá-

---

[133] CD IX/1. 500–501.

[134] VMMS I. 132.

[135] Az oklevélben említett „casa" olyan épületet jelenthetett, melyben a bányászok szerszámaikat őrizték, illetve amelyek munkanapokon szálláshelyül is szolgálhattak nekik.

[136] Az érceket az aprítás után, de még a pörkölés előtt mosás segítségével tisztítják, vö. Georgius Agricola: *Tizenkét könyv a bányászatról és kohászatról.* Ford. Brecht Rezső. Szerk., a bevezetőt, a tanulmányt, a lábjegyzeteket és személyjegyzékeket írta Molnár László. Bp. é. n. [1985] 294–925., 314–322.

[137] CD IX/5. 98.

[138] Természetesen e kiváltságlevél csak a királyi tisztviselőkkel foglalkozik, míg más hivatalnokokat (mint pl. a sáfár vagy a Teiler) nem említ.

[139] 1347: CD IX/1. 500.

nyaváros bírója (és tanácsa) választotta, de béréről a királyi kamara gondoskodott.[140] A bányamester felügyelte a bányákat, intézkedett a bányatelkek kiosztásánál, adományozásánál, a bányászat engedélyezésénél.[141] Bányaügyekben más városi tisztviselőkkel együtt ítéletet hozhatott.[142] Szomolnokbányán a bányabírói hivatalt (*in officio iudicatus montanorum*) Szepesi Rikalf fia Kakas töltötte be.[143]

Az asszonypatakaiak oklevele szerint a bíró és az esküdtek bányafelügyelőket (*scansores*) is választottak, akik a bányákat és a bányaműveket állandóan ellenőrizték, elsősorban az urbura, a király hasznának a védelme érdekében. Ha a *scansor* hanyagnak és hűtlennek bizonyult, akkor egy másik embert kellett helyette választani.[144] A *scansor*, bár a bányaváros választotta, mégis az uralkodó érdekeit védte.[145] A *scansor* a bányaváros bírájával és esküdtjeivel együtt egy-egy bánya ügyében ítéletet is mondhatott, amire Selmecbányán találunk példát.[146] Ráadásul a bejegyzés szerint az ügyekben eljáró Bernhard a király és a Magyar Királyság bányainak *scansor*aként (*Bernhardus scansor montanorum regni Ungariae; Bernhardus scansor domini regis et montanorum regni Un-*

---

[140] Nu setz Wir tzum Ersten wy Vnd von wem man Pergwerk entphohen zal vnd welicher tzeit So Ist tzu wissen, das, der Richtr [und der Rate] einer pergstatt hatt tzu setzen Ein Geschworn Perkmaster, vnd der zal sein zolt haben von der Camr des Khönigs – Piirainen, I. T.: *Das Stadt- und Bergrecht von Banská Štiavnica* i. m. 46. – A legkorábbi kézirat nem tartalmazza a tanácsra vonatkozó részt, azonban a későbbi kéziratok mindegyikében szerepel, vö. uo. 72., 101., 125., 157., 191.

[141] Vö. Selm. Bj. 45§, 46§, 47§, 56§, 57§ – Piirainen, I. T.: *Das Stadt- und Bergrecht von Banská Štiavnica* i. m. 46–48., 50–51.

[142] 1402: DF 235 721.

[143] 1327: CD VIII/3. 238–239. – Korábbi munkámban az oklevélben szereplő Smeulnychbana-t tévesen Selmecbányával azonosítottam, vö. Weisz B.: *A nemesércbányákból származó* i. m. 249.

[144] 1347: CD IX/1. 500.

[145] A „scansor”-t a bányamesterrel azonosította Paulinyi Oszkár, l. Paulinyi Oszkár: A bányajoghatóság centralizációjának első kísérlete Magyarországon. In: Paulinyi Oszkár: *Gazdag föld – szegény ország* i. m. 352. (5. sz. jegyz.).

[146] 1387, 1388: Wenzel G.: *Magyarország bányászatának…* i. m. 268.

gariae) szerepelt. Valószínűnek tartjuk, hogy Bernhard joghatósága csak a – későbbi kifejezéssel élve – alsó-magyarországi bányákra terjedt ki, amelyeknek képviselőivel együtt mondott ítéletet 1388-ban Selmecbányán.[147] Az ítélkezők között szerepelt Jacobus dictus Rolle egykori királyi scansor is, akiről tudjuk, hogy 1372-ben és 1379-ben selmeci bírói tisztséget viselt, azaz selmecbányai polgár volt.[148] A *scansor*nak a német nyelvű forrásokban a *Steiger* felel meg.[149] Erre a selmecbányaiak egyik bányaművelést szabályozó ítélete is utal, melyet a Steiger a selmeci gróffal, a bíróval, az esküdtekkel és a bányamesterrel együttesen hozott meg.[150]

Az urbura beszedése az urburaszedők (*exactores urburarum*),[151] az *urburarius*ok feladata volt. Az asszonypatakaiak oklevele szerint az urburarius csak az urburának megfelelő részt vehette el a bányászoktól, többet nem. Azokat a bányászokat azonban, akik eltitkolták a kitermelt érceket, az urburarius nyilvánosan megbüntethette. Az urburarius is büntetésre számíthatott, ha a bányászokon a törvényt nem követve erőszakot alkalmazott, a kitermelt ércet eltitkolta és a saját hasznára fordította, illetve ha a művelést akadályozta. Külön hangsúlyozta azonban az uralkodó, hogy az urburarius a város egyéb ügyeibe (így például az ítélkezésbe és az adószedésbe) nem avatkozhatott bele.[152] 1376-ban azonban I. Lajos már úgy rendelkezett, hogy a város bírája és esküdtjei a király comesével és urburariusával együtt ítélkezzen a gonosztevők felett.[153]

Az asszonypatakaiak oklevele szerint a bíró, az esküdtek és a közösség tapasztalt *auritactor*t is választottak – a kamaraispánok jogának épségben tartásával –, akinek vizsgálatát és számítását mindenki elfogadja.[154] Ezen tisztség mibenlétének vizsgálatakor I.

---

[147] DF 235 721. (Wenzel G.: *Magyarország bányászatának…* i. m. 268.).
[148] Magyarországi városok régi számadáskönyvei. Közli Fejérpataky László. Bp. 1885. 16., 22.
[149] Vö. Zycha, A.: *Das böhmische Bergrecht* i. m. II. 92–93.
[150] 1402: Johannes Smernstempil, des konigs obirster steyger – DF 235721.
[151] 1256: CDES II. 389–390.
[152] 1347: CD IX/1. 501–502.
[153] 1376: CD IX/5. 97–98.
[154] 1347: CD IX/1. 500.

Lajos 1345. február 2-án kelt oklevelét hívhatjuk segítségül, melyben az uralkodó úgy rendelkezett, hogy a kamara szokásos helyein, a bányákban és a városokban legyen egy királyi ház, ahová az embereknek az aranyat és ezüstöt eladás, beolvasztás és beváltás céljából el kell vinniük. A bányákban csak a kamarás, és csak a királyi házban vizsgálhatta meg hány karátos az arany, majd pedig ott kellet rányomnia a királyi jelet az aranyra.[155] Ezen adatból arra következtethetünk, hogy az asszonypatakai oklevélben szereplő *auritactor* talán olyan személy lehetett, aki a városban az arany beváltását végezte, ugyanakkor a karát hivatalos megállapítása, és az aranyra a királyi jel rányomása I. Lajos intézkedése értelmében is a kamaraispán jogköre maradt.

A bányászathoz kötődő kiváltságok mellett – amelyek szinte minden bányaváros privilégiumában megtalálhatók – természetesen bírtak a bányavárosok egyéb jogokkal és kötelezettségekkel is, mint például a szabad bíróválasztás joga,[156] vagy a vásártartás jo-

---

[155] Hóman Bálint: *A Magyar Királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában.* Bp. 1921. (reprint: Bp. 2003.) 265.

[156] Besztercebánya, 1255: CDES II. 341.; Németlipcse, 1263: VMMS I. 44.; Rimabánya, 1268: ÁÚO VIII. 212.; Rózsahegy, 1318: VMMS I. 91.; 1340: VMMS I. 132.; Körmöcbánya, 1328: VMMS I. 115.; Szomolnokbánya, 1338: VMMS I. 128.; Nagybánya, 1347: CD IX/1. 499.; Breznóbánya, 1380: CD IX/5. 390.; Libetbánya, 1382: CD IX/5. 577. – Valószínűleg a selmecbányaiak is megkapták a szabad bíróválasztás lehetőségét; a település falunagyát 1266-ban említik először (ÁÚO VIII. 151.). Nem ismerjük Radna városi kiváltságlevelét, feltételezhetjük azonban szabad bíróválasztási jogát, melyet IV. Bélától kaphatott meg, hiszen 1268-ban már a radnai bíró és az esküdtek a város pecsétjével ellátott oklevelet bocsátottak ki (UGDS I. 99–100.). Gölnicbánya esetében IV. László oklevele nem említi a szabad bíróválasztást, de mivel a bírón és az esküdteken kívül más nem ítélkezhetett a helyiek felett, feltételezhető szabad bíróválasztás. A település IV. Bélától és V. Istvántól elnyert – közelebbről ismeretlen – kiváltságait ráadásul, többek között, a bíró kérésére erősíti meg IV. László (VMMS I. 68.). Amikor Bakabánya a 15. század végén megerősíttette II. Ulászlóval elveszett kiváltságait, az uralkodó régi szokásként (ex

ga,[157] *terragium*, majd adófizetés kötelezettsége,[158] ezek azonban nem olyan jellegű szabadságok, melyeket más városoknál ne találhatnánk meg.[159] A bányavárosokat a bányászati szabadság, és a bányászathoz kötődő kiváltságok különítik el a többi kiváltságolt településtől. A bányavárosi polgárokat nem csak rokonsági szálak, de gazdasági, politikai érdekek és peres ügyeik is köthették más bányavárosokhoz, sőt, még arra is találunk példát, hogy közreműködésükkel új bányaváros alakult, amint azt a Bakabánya alapította Újbánya példáján láthattuk. Ez a szoros kapcsolat vezetett oda, hogy a 14. század második felétől bányaügyi kérdésekben, majd a 15. századtól gazdasági érdekeik védelmében a bányavárosok közösen léptek fel, és területi alapon szerveződő bányavárosi közösségek alakultak ki. A később „alsó-magyarországi"-ként ismert bányavárosok (Selmecbánya, Körmöcbánya, Bakabánya, Újbánya, Besztercebánya és Libetbánya) – egyébiránt nem valamiféle formális szerződéskötésen alapuló – közösségének első említésével az 1388-ban közösen hozott ítéletükkor találkozunk,[160] ez azonban még csak bányászati ügyben történő összefogásukról tesz tanúbizonyságot. Arra azonban, hogy az említett bányavárosok a maguk érdekeiért közösen lépnek fel, csak a 15. századtól vannak adataink. A hét felső-magyarországi bányaváros (Gölnicbánya, Szomolnok, Rudabánya, Jászó, Telkibánya, Rozsnyó és Igló) 1487. decemberében lépett szövetségre egymással.[161] Már a 14. században előfordultak azonban olyan közös ügyek, melyeknél egyes felső-magyarországi bányavárosok közösen képviseltették magukat. Így

---

antiquo more) emlékezett meg a szabad bíró és esküdtválasztásról (CD VII/5. 425.).

[157] Németlipcse, 1263: VMMS I. 45.; Gölnicbánya, 1278: ÁÚO IX. 204–205., 1287: VMMS I. 68.; Bakabánya, 1321: AO I. 619–620.; Nagybánya, 1347: CD IX/1. 502.

[158] Lipcse, 1263: VMMS I. 45., 1270: VMMS I. 53.; Rimabánya, 1268: ÁÚO VIII. 213.; Rózsahegy, 1340: VMMS I. 132.

[159] Vö. Fügedi Erik: Középkori magyar városprivilégiumok. *Tanulmányok Budapest Múltjából XIV*. Bp. 1961. 17–107.

[160] Wenzel G.: *Magyarország bányászatának…* i. m. 268.

[161] Wenzel G.: *Magyarország bányászatának…* i. m. 361–363.

például 1342-ben a szomolnoki és a gölnicbányai bírók és esküdtek a jászói monostorral közösen folytattak egy pert a jászói monostor birtokában lévő erdővel kapcsolatban.[162] A bányavárosok gazdasági helyzetük hasonlósága miatt szoros kapcsolatot alakítottak ki egymással, és speciális szabadságaiknak köszönhetően is elkülönültek a többi várostól, mégis a városhálózat szerves részét képezték.

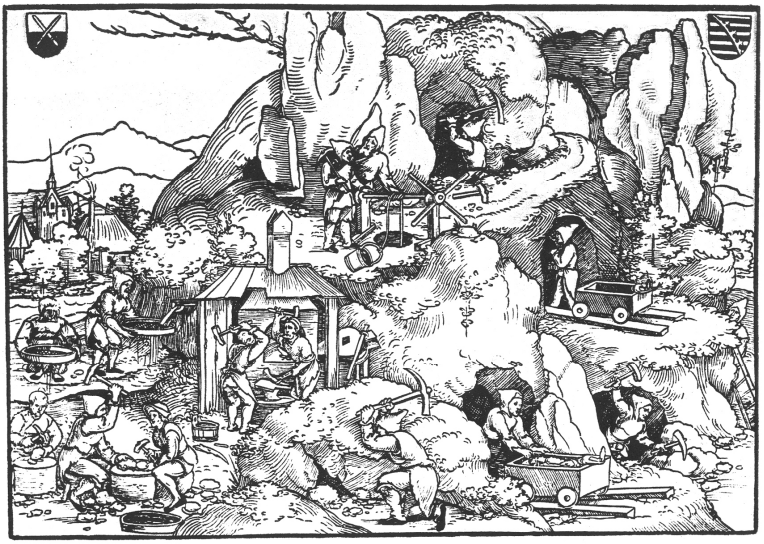

A bányászat ábrázolása egy 1550 körüli fametszeten.
(Ismeretlen mester műve.)

[162] DF 232 783. (*Anjou-oklt. XXVI.* 566. sz.).